

NESTOR CAPOEIRA

CAPOEIRA: POJEDYNEK I KOMUNIKULTURA

CAPOEIRA JAKO FENOMEN CYWILIZACYJNY O REALNYM POTENCJALE KOMUNIKACYJNYM I MIĘDZYKULTUROWYM

CZĘŚĆ I: POCHODZENIE CAPOEIRA

Zanim została nakreślona piórem literata, capoeira przetrwała dziesięciolecia w dziełach znacznie mniej dostrzegalnych – w kronikach policji.

(Carlos Eugenio Soares¹, *A Negra da Instituição*)

(...)

Korzenie capoeira – afrykańskie bądź brazylijskie, chłopskie, wyrosłe w *senzalach*², w *quilombos* lub w wielkich metropoliach – pozostają motywem do dyskusji po dziś dzień.

W przeciwieństwie do innych hipotez, bronionych przez wielu badaczy i różne nurty capoeira, uznamy, że jest ona mieszaniną różnych sztuk walki, tańców, rytuałów i instrumentów muzycznych pochodzących z różnych części Afryki. Mieszanka ta powstała na ziemi brazylijskiej w czasach niewolnictwa, głównie w wieku XIX. (...)

(wszystkie przypisy pochodzą od tłumacza)

¹ Carlos Eugênio Libano Soares – wykładowca na Uniwersytecie Federalnym Bahia, na którym zdobył również tytuł doktora społecznej historii pracy, prezentując wspomniane wielokrotnie przez Nestora opracowanie *A capoeira escrava no Rio de Janeiro 1808-1850*, wydane następnie w formie książkowej.

² *Senzala* – budynek przeznaczony do zamieszkania przez niewolników danego majątku.

Mestre Bimba (1900-1974), który około 1930 roku utworzył styl Capoeira Regional, twierdził – podobnie jak my, inaczej jednak niż mestre Pastinha (1889-1981), powszechnie szanowany kultywator stylu Capoeira Angola – że „niewolnicy pochodzili z Afryki”, lecz capoeira pochodzi z Bahia.

Skupię się na okresie między rokiem 1800 a 1900, tj. czasie, w którym powstała „mieszanina”, „szkielet”, na którym zbudowana została capoeira, którą po dziś dzień praktykujemy. (...)

W kwestii jej rozwoju uznamy, że mieszanina ta nie powstała z zamiarem ukrycia sztuki walki pod postacią tańca w celu oszukania zarządców i białych „panów”, lecz stanowiła ucieleśnienie pewnego afrykańskiego wzorca w Brazylii.

Co więcej, naszym zdaniem nie mógł istnieć wyłącznie jeden punkt, z którego capoeira miałyby się rozprzestrzeniać, lecz – pomijając Salvador, który znacznie później, około 1950 roku stanowił tego typu centrum wraz z popularyzacją stylu z Bahia – capoeira pojawiła się „samoistnie” w wieku XIX w odmiennych formach i w różnych miejscach, takich jak wybrzeże Bahia czy miasta Recife i Rio de Janeiro, aby następnie ulec (w przypadku Rio i Recife) zatarciu za sprawą prześladowań policyjnych u schyłku Cesarstwa.

Ponadto, zróżnicowane linie capoeira – z Bahia, Rio de Janeiro i Recife – nie powstały w plebejskim środowisku *senzali* czy w *quilombos*, lecz narodziły się i rozwinęły w skupiskach miejskich tych wielkich trzech metropolii. (...)

Pomimo uznania trzech olbrzymich miast za źródła capoeira, wykazywała ona wybitnie odmienne cechy w każdym z nich:

- o Salvador: nie posiadamy informacji dotyczących capoeira w Bahia w XIX wieku; dzięki opowieściom mestre Pastinha (1889-1981) i mestre Bimba (1900-1974) dotyczącym początków ich nauki oraz dzięki późniejszej relacji mestre Noronha (1909-1974) o „twardzielach z grupy z 1922”, możemy domyślać się istnienia – w odróżnieniu od sytuacji w Recife i w Rio – *roda de*

capoeira, której „przewodził” berimbau a gra była już połączeniem tańca, walki i rytuału, podobnie jak dziś;

- o Rio de Janeiro: między 1800 a 1850 (...) „capoeira była nurtem utworzonym i podtrzymywanym przez niewolników”, który udowodnił, że zdolny jest do przetrwania „najsilniejszych wstrząsów”, również w okresie najsroźszych prześladowań. Między rokiem 1850 a 1900 jednak, scenariusz zmienia się radykalnie i niewielkie grupki liczące mniej niż pół tuzina niewolników rosą aż do utworzenia *maltas*³, z których uformują się dwie wielkie grupy: Guaiamus i Nagoas, mające swoje korzenie w środowiskach marginalnych, utworzonych przez byłych niewolników, mulatów i niewielkiej liczby *fadistas*⁴ z Lizbony i Porto, ubogich portugalskich robotników i bezrobotnych (wynajętych, *engajados*), wojskowych różnej rangi, artystów i intelektualistów, policjantów, polityków, ludzi z marginesu i wszelkiej maści „śmiazków”⁵, przedstawicieli bohemy i młodzieży wywodzącej się zarówno z klasy średniej, jak i wyższych sfer (*margaridas* i *cordões*). Utworzyły się *maltas* capoeistów, które – szczególnie w drugiej połowie XIX wieku – panowały nad określonymi obszarami miasta, siejąc grozę wśród „praworządnej” ludności, podobnie jak współczesne nam gangi narkotykowe i grupy zbrojne;
- o Recife: podobnie jak w Bahia, gdzie praktycznie nie mamy wzmianek o capoeira w XIX wieku (i w odróżnieniu od Rio, w którym po 1850 roku capoeira była obecna na łamach gazet, stanowiąc swoiste zjawisko medialne), informacje dotyczące capoeira pojawiają się po 1900 roku w kontekście wyjętych spod prawa „śmiazków” i stręczycieli, którzy stawali się widoczniejsi

³ Określenie „*malta*” wzięło się od nazwy śródziemnomorskiej wyspy, z której liczni awanturnicy wyruszali do pracy przy zbiorach.

⁴ Słowo „*fadista*” dosłownie oznacza osobę śpiewającą bądź grającą *fado*, tradycyjną muzykę portugalską. W Brazylii zostało jednak skojarzone z awanturnikami przybyłymi z Portugalii, głównie z lizbońskiej dzielnicy muzułmańskiej, tzw. Mouraria, słynącymi z użycia brzytwy w czasie walki.

⁵ Warto pamiętać, że przymiotnik „*valente*” – „śmiały”, „odważny” – stosowany był często do określenia rozbójników, rzykantów siejących postrach na ulicach.

podczas karnawału. Korowód poruszający się w rytm *frevo*⁶, tańca wybitnie pernambukańskiego, miał naśladować ginga capoeiristów na czele pochodu (...).

Co więcej, zgodnie ze źródłami, wielkie prześladowania capoeira nie rozpoczęły się wraz z pierwszym Kodeksem Karnym Republiki⁷, gdy została oficjalnie wyjęta spod prawa, lecz znacznie wcześniej, około 1814 roku, gdy biała elita zainicjowała próby zduszenia nie tylko capoeira, ale wszelkich przejawów kultury afrykańskiej. (...)

Jak zobaczymy, wiele „teorii” dotyczących pochodzenia i kształtowania się capoeira, w tym ukutych przez poważanych uczonych, bliższe jest mitom (...) niż historycznemu „poszukiwaniu obiektywności”.

Ta wieloznaczność, dwoistość wykorzystania historii, „teorie dziejów” zbliżone do mitu, są elementami, które – poprawnie zinterpretowane – pozwolą nam zapewne na cenny wgląd w istotę zróżnicowanych strategii i chęci określenia tożsamości. (...)

INNE TEORIE DOTYCZĄCE POCHODZENIA CAPOEIRA

Pochodzenie capoeira to załączek dyskusji, która dosięgła również dawnych mistrzów, takich jak Pastinha i pozostający w opozycji do niego Bimba. Pastinha, najbardziej wyjątkowy i jeden z najsłynniejszych mistrzów Capoeira Angola, z akademią na drugim piętrze kamienicy przy Largo do Pelourinho w Salvadorze, śpiewał do akompaniamentu berimbau:

*„...capoeira veio da África,
africano quem lutou...”*

*“...capoeira przybyła z Afryki,
to Afrykanin walczył...”*

⁶ *Frevo* – taniec pernambukański (pochodzący z brazylijskiego stanu Pernambuco ze stolicą w Recife), utworzony pod koniec XIX wieku. Charakteryzuje się bardzo szybkim rytmem (nazwa wzięła się od czasownika *ferver* – gotować, wrzeć – wyrażając gorącą atmosferę). W czasie karnawału częste były potyczki dwóch pochodów, w czasie których capoeirisci występowali na czele konduktu, demonstrując swoje umiejętności. Z połączenia capoeira i rytmu *frevo* powstał „pochód” (*passo*).

⁷ Kodeks Karny Republiki Stanów Zjednoczonych Brazylii (1890) uznawał capoeira za nielegalną, przewidując kary za jej praktykowanie.

Bimba, twórca stylu Capoeira Regional, charyzmatyczna osobowość, wybitny śpiewak i wirtuoz gry na berimbau, niezwykłony wojownik, rozbrzmiewał swym potężnym głosem:

*„Os negros eram africanos,
mas a capoeira é de Santo Amaro,
Morro de São Paulo e Ilha de Maré,
camará!”*

*„Murzyni byli Afrykanami,
lecz capoeira jest z Santo Amaro,
Wzgórza São Paulo i Wyspy Maré,
przyjacielu!”*

Pozostaje nam zastanowić się nad powodami (...), które skłaniały danego mestre do wyboru jednej „teorii” w celu wytłumaczenia pochodzenia capoeira, podczas gdy drugi wybierał inną. (...)

- o Mestre Bimba, wraz ze swym pragnieniem odnalezienia istotniejszego miejsca w ówczesnym społeczeństwie, starał się zdobyć poparcie klasy średniej, podpierając się zaletami połączenia capoeira-walka-sport. Tłumaczy to dlaczego Bimba utrzymywał, że „niewolnicy byli Afrykanami”, lecz „capoeira jest brazylijska” – albo lepiej: bajańska⁸ – i ze względu na to, logicznie rzecz ujmując, powinna być doceniona i uznana nie tylko wśród Murzynów i ich potomków, ale również przez władze i media;
- o Mestre Pastinha, oprócz ciągłego podkreślania, że capoeira jest również „dla generała czy uczonego”, skłaniał się ku innej strategii, mając za cel legalizację capoeira: uprawiał politykę subtelna i delikatna, zakładającą wchłonięcie (podobnie do asymilacji względem *ogans*⁹ w candomblé) istotnych figur świata sztuki i nauki, takich jak Jorge Amado¹⁰ czy Carybé¹¹,

⁸ Związana ze stanem Bahia.

⁹ *Ogam* (l. mn. *ogans*) to tytuł, który zgodnie z tradycją candomblé nadawany jest opiekunom miejsc kultu. Ich zadaniem jest dbanie o ceremonial, w czasie którego w innych kapłanów wstępują bóstwa.

¹⁰ Jorge Leal Amado de Faria (1912-2001) – jedna z najistotniejszych sylwetek w historii literatury brazylijskiej, którą pod względem ilości sprzedanych książek przewyższył jedynie Paulo Coelho. Mistrz modernizmu regionalistycznego. Jego książki przetłumaczono na ponad 50 języków, w tym na język polski.

k którzy odwiedzali jego akademię. Lecz, pomimo nazywania swej jej CECA (*Centro Esportivo de Capoeira Angola* – Centrum Sportowe Capoeira Angola) i utworzenia nowego kodeksu moralnego – w przeciwieństwie do tradycyjnych „bandytów” lat dwudziestych – nie utracił afrykańskości „korzeni” gry capoeira, w czym pomagać mu mieli jego „ogans”, inaczej niż w negocjacyjnej polityce Bimba. W rezultacie Pastinha bronił „teorii”, zgodnie z którą capoeira przybyła z Afryki już uformowana, a co za tym idzie nie została „utworzona” w Brazylii. (...) W latach osiemdziesiątych „teoria” ta wywołała ciekawy i nieoczekiwany efekt: była wykorzystywana przez północnoamerykańskich capoeiristów (byłych uczniów brazylijskich mistrzów, którzy osiedli w Stanach Zjednoczonych) o skrajnie rasowej orientacji, którzy starali się utworzyć bezpośredni pomost między capoeira w Stanach Zjednoczonych a Afryką, odrzucając rolę Brazylii w jej powstaniu i rozwoju.

(...)

Spójrzmy teraz na pozostałe z aktualnych teorii:

- Teoria, zgodnie z którą „capoeira była sztuką walki ukrytą pod postacią tańca w celu uniknięcia prześladowań zarządców i panów”. Mało prawdopodobne. Tańce afrykańskie również podlegały represjom (zrodzonym w okolicach roku 1814), tak więc próby ukrycia capoeira pod postacią tańca byłyby pozbawione sensu;
- Inna teoria zakłada, że młodzi wojownicy plemienia Mucupe z południowej Angoli podczas Efundula – rytuału, w czasie którego dziewczęta uznawane zostają za dojrzałe już kobiety – wykonywali N’golo (taniec zebr). Najbardziej wyróżniający się wojownik miał prawo wyboru narzeczonej bez opłacania posagu jej ojcu. N’golo miałyby być właśnie capoeira, uprawianą w Afryce

¹¹ Carybé, czyli Hector Julio Páride Bernabó (1911-1997) – słynny artysta brazylijski argentyńskiego pochodzenia, ilustrator powieści Jorge Amado (którego był bliskim przyjacielem) czy Gabriela Garcii Marqueza.

jeszcze przed przybyciem do Brazylii. (...) Waldeloir Rego¹² przestrzega w świetnej *Capoeira Angola* przed tą „dziwną tezą”, do której podchodzić powinno się z dystansem aż do czasu jej ostatecznego udowodnienia (które nigdy nie miało miejsca). Jeśli N’golo naprawdę istniało, prawdopodobnie było jednym z tańców-walk wchłoniętych przez pierwotną capoeira opisaną przez Rugendasa¹³ w 1824;

- o Jeszcze inne teorie łączą początki capoeira z postacią Zumbiego dos Palmares i *quilombos* pomimo braku jakichkolwiek podstaw poza wyobrazeniami capoeiristów i badaczy.

Każda z tych „teorii” ma jednak swoją wartość.

Chociaż nie mogą zostać przyjęte jako „prawda historyczna” (cokolwiek miałyby to oznaczać), dostarczają nam cennych informacji dotyczących wyobrażeń, mitów i legend związanych z capoeira, obecnych w świadomości wielu capoeiristów. (...)

Przyjrzymy się każdej z tych teorii aby przekonać się, do jakich wniosków nas to doprowadzi.

SZTUKA WALKI UKRYTA W TAŃCU

Teoria „walki, która została ukryta w formie tańca” była niezwykle popularna na początku lat sześćdziesiątych, w czasach mojej inicjacji przez mestre Leopoldina. Opieranie teorii na „utajeniu” działało na jej korzyść: ukrycie, oszustwo czy zasadzka były elementami cenionymi przez capoeiristów, stanowiły część strategii gry i etyki grających.

Co więcej, w ówczesnych kręgach związanych z capoeira teoria ta współgrała z innym, szeroko rozprzestrzenionym założeniem kultów afro-brazylijskich, obecnym również w kulturowym kotle capoeira: synkretyzmem i krzyżowaniem się

¹² Waldeloir Rego (1930-2001) – etnolog i historyk brazylijski, autor *Capoeira Angola* z 1968 roku.

¹³ Johann Moritz Rugendas (1802-1858) – malarz niemiecki, autor licznych obrazów portretujących ludność Ameryki Południowej, w tym Brazylii, w której artysta przebywał między 1822 a 1825.

kultur. Niewolnicy ukryli, przykładowo, atrybuty Iansã¹⁴ w wizerunku Świętej Barbary, dzięki czemu mogli nadal czcić tę *orixá* udając, że modlą się do świętej. (...)

Jednakże, jak już wspomnieliśmy, teoria ta jest mało prawdopodobna, jako że nie było sensu w ukrywaniu capoeira w formie tańca w czasie, gdy tańce i *batuques*¹⁵ również podlegały represjom, co miało miejsce mniej-więcej po roku 1814 (...).

Carlos Eugenio L. Soares (...) utrzymuje, że:

Innym przejawem miejskiej kultury niewolniczej, prześladowanym na równi z capoeira było batuque. Na dźwięk bębnów i charakterystycznego rytmu, na placach miasta formowały się grupy Murzynów, co działo się znacznie szybciej niż mogła zareagować policja. Gdy oddziałom policyjnym udawało się dotrzeć na miejsce, wielu udawało się już uciec, aby spotkać się w innym zaułku i wznowić śpiew aż do przybycia „nietoperzy”¹⁶.

Wspomina również przykład dwóch Murzynów, Fransisco Cabinda i Matiasa Benguela, którzy zostali zatrzymani 17 listopada 1820 roku oraz 5 grudnia 1820 roku za „granie na bębnie”.

W 1816 – roku śmierci Marii I¹⁷ - Intendent Policji zabronił obchodów Święta Różańcowego¹⁸ z udziałem „walk i zabaw, które z tej okazji zwykli organizować Murzyni pochodzenia afrykańskiego”, aby w 1821 roku zabiegać o „ostateczny

¹⁴ Iansã – żeńska *orixá*, czyli personifikacja sił przyrody lub wyniesiony do rangi bóstwa przodek, który za życia osiągnął kontrolę nad tymi siłami. Domeną Iansã były wiatry, burze i błyskawice.

¹⁵ *Batuque* – powszechne określenie pewnych tańców afrykańskich i brazylijskich, którym towarzyszył śpiew i gra na instrumentach perkusyjnych.

¹⁶ Brazylijskie określenie „nietoperz” w stosunku do funkcjonariuszy policji ma podobny wydźwięk do obraźliwego „pies” w języku polskim.

¹⁷ Maria I Pobożna – królowa Portugalii, zmarła w Rio de Janeiro w czasie pobytu dworu w Brazylii (po ucieczce przed wojskami napoleońskimi). Babka Piotra I, pierwszego cesarza Brazylii.

¹⁸ Święto Różańcowe (port. *Festa de Rosário*) – zespół uroczystości związanych głównie z Matką Boską Różańcową, który zamykany był czterodniowym okresem zabawy, zawierającym często pokazy *congadas*, czyli tanecznych inscenizacji koronowania króla Konga połączonych z *batuques* i innymi przejawami kultury afrykańskiej.

koniec murzyńskich tańców [...] i wszystkich, które obecne bywają w okresie świątecznym w pewnych domach, prowadząc do pijaństwa, przemocy i nieładu”.

Soares zwraca również uwagę na list nowego Komendanta Policji Dworskiej do Komendanta Gwardii Cesarskiej z 1830 roku, w którym prosi on o „jak najbardziej zdecydowane i stanowcze rozkazy wydawane oddziałowi pod swoją komendą” wobec praktyk uznawanych za najniebezpieczniejsze: zgromadzeń niewolników i podejrzanych skupisk, spotkań i gier w karczmach, na ulicach i na placach. Zabiegał o stosowne rozporządzenia w stosunku do praktykujących capoeira, do odpadków zalegających na ulicach oraz kar cielesnych wymierzanych Murzynom.

Jak widać, świadectwa te pochodzą z okresu po 1814 roku, kiedy pojawiły się pierwsze postanowienia ograniczające najróżniejsze formy murzyńskiej manifestacji kulturowej – nie tylko capoeira, jak już dowiedliśmy.

Warto jednak wspomnieć, że już w pierwszej połowie XIX wieku capoeirści nie obawiali się policyjnych ograniczeń i prześladowań. Wręcz przeciwnie, w pewien sposób byli już „panami miasta”. Sytuacja ta staje się wyraźniejsza w drugiej połowie stulecia.

AFRYKAŃSKIE N'GOLO BYŁO BRAZYLIJSKĄ CAPOEIRA

Mawia się, że teoria N'golo jako capoeira istniejącej już w Afryce, zaprezentowana przez Câmara Cascudo w 1967 roku, była podtrzymywana przez mestre Pastinha, ponieważ stanowiła uzupełnienie ideologii wiekowego i poważanego mistrza:

Capoeira niewątpliwie przybyła do Brazylii wraz z afrykańskimi niewolnikami. Była formą walki posiadającą swoiste cechy, które przetrwały po dziś dzień. [...] Nazwa „capoeira angola” jest wynikiem tego, że najbardziej wyróżniającymi się w swojej praktyce byli bająscy niewolnicy z Angoli.

W swojej książce z 1964 roku (a więc wcześniejszej względem Cascudo z 1967), mestre Pastinha nie odnosi się do N'golo, lecz wyłącznie do afrykańskich niewolników. Jednakże później, zgodnie ze świadectwami wielu jego uczniów, uwzględnił on elementy identyczne do zawartych w teorii Cascudo.

Możliwe też, że Pastinha znał teorię Cascudo dzięki któremuś z licznych artystów i „intelektualistów”, takich jak Jorge Amado, Carybé i inni, którzy w latach sześćdziesiątych pojawiali się w jego akademii.

Z drugiej strony, założenie Pastinha, zgodnie z którym capoeira wykazywała swoiste cechy (w Afryce w czasach niewolnictwa), „które przetrwały po dziś dzień (tj. do roku 1964 w Brazylii)”, przeciwstawia się opisowi i rysunkowi Rugendasa z 1824 roku, na którym dwóch Murzynów gra przy dźwiękach atabaque. Szczególnie, gdy porównamy opis z 1824 roku z capoeira uprawianą przez Pastinha, w której „najgroźniejsze kopnięcia zadawane są stopami”, berimbau stanowi „podstawowy i niezastąpiony instrument”, ozdobniki gry i rytuał zostały wyraźnie podkreślone itp.

Oto opis capoeira widzianej przez Rugendasa w okolicach 1824 roku, przeciwstawiający się twierdzeniom mestre Pastinha z 1964:

Murzyni mają jeszcze jedną rozrywkę, znacznie brutalniejszą: capoeira. Dwóch zawodników prześciga się w poszukiwaniu okazji do uderzenia głową w pierś przeciwnika z zamiarem obalenia go. Ataków unika się dzięki odskokom w bok lub równie zręcznym blokom, aczkolwiek uderza się o siebie podobnie do kozłów, co prowadzi do silnego zderzenia głów, które sprawia, że zabawa nierzadko przeistacza się w bójkę, a noże wchodzą do gry czyniąc ją bardziej krwawą.

(...)

Grupy capoeira wywodzące się od uczniów – dziś mistrzów – Pastinha, jako symbol wybrały dwie czarno-żółte zebry, nawiązując jednocześnie do N'golo, tańca zebr (pomimo tego, że zebry są raczej czarno-białe). Kolorami akademii Pastinha

również były czarny i żółty. Współcześni „*angoleiros*” nie wspominają jednak, że to czarno-żółte połączenie, preferowane przez mestre Pastinha, niewiele miało do czynienia z afrykańskimi manifestacjami kulturowymi.

W latach sześćdziesiątych, będąc nowicjuszem w capoeira, po raz pierwszy odwiedziłem mestre Pastinha w jego akademii na dawnym (i wciąż nie zmienionym) Largo do Pelourinho w Salvadorze. Wielkie wrażenie zrobiła na mnie olbrzymia czarno-żółta flaga wyróżniająca się na ścianie. Onieśmielony i podniecony przyjaznym i życzliwym przyjęciem przez poważanego mistrza, odnalazłem w sobie odwagę aby zapytać:

– Mestre, czy te kolory, czarny i żółty, mają jakiś związek z którymś orixá w candomblé?

Mestre Pastinha zaśmiał się widząc we mnie ciekawość nowicjusza i odpowiedział wprost:

– Nie, synu, kibicuję Klubowi Piłkarskiemu Ypiranga¹⁹.

(...)

W ten sposób teoria N’golo miała wszystko, aby zostać zaakceptowaną, dotarłszy do nas dzięki cenionemu naukowcowi, Cascudo, oraz za sprawą ustnego przekazu poważanego mistrza. Wielu nie wie, na co zwrócił jednak uwagę Moura²⁰, że Cascudo oparł całą swoją teorię na jednej tylko pracy autorstwa Neves e Souza z Luandy, w której badacz opisuje plemię Mucupe, rytuał Efundula (zwany też Mufico), N’golo itd.:

[...] zwycięzca N’golo miał prawo wyboru żony spośród dziewcząt, które przeszły właśnie rytuał inicjacji, bez oplacania posagu

¹⁹ Esporte Clube Ypiranga, założony w 1906 roku w Salvadorze w stanie Bahia. (Nie mylić z Ypiranga Futebol Clube z miasta Erechim w stanie Rio Grande do Sul, którego barwami są żółty i zielony.)

²⁰ Mestre Jair Moura, autor *Evolução, apogeu e declínio da capeiragem no Rio de Janeiro*.

krewnym. N'golo to capoeira. [...] Niewolnicy z południowych plemion, którzy ruszyli tam [do Brazylii] przez punkt handlowy w Bengueli²¹ zabrali ze sobą sztukę walki przy użyciu nóg. [...] Innym z powodów skłaniających mnie do kojarzenia korzeni capoeira z N'golo jest fakt, iż zwyczajem chuliganów jest gra na instrumencie nazywanym Berimbau, który my nazywamy, w zależności od miejsca, hungu lub m'bolumbumba, będącym instrumentem typowo pasterskim, który towarzyszy ludom pasterskim aż po Królestwo Suazi²², na wschodnim wybrzeżu Afryki.

(...)

Dlatego też sądzimy, że N'golo – o ile istniało – było jedną z form walki (z użyciem nóg, zgodnie z Neves e Souza), które zespoliły się w prymitywną capoeira bazującą na ciosach głową „podobnie do kozłów”, opisaną przez Rugendasa w 1824 roku, aby ukształtować współczesną capoeira.

NARODZIŁA SIĘ W PALMARES I UPOWSZECHNIŁA W CAŁEJ BRAZYLII

Istnieje również teoria, zgodnie z którą capoeira pochodzi z *quilombos*²³, często wskazuje się konkretnie Quilombo de Palmares oraz uznaje Zumbiego za niebezpiecznego capoeiristę. Proponowano już ustanowienie Zumbiego patronem capoeira. (...)

²¹ Benguela – miasto w zachodniej Angoli, stolica prowincji o tej samej nazwie, założone przez Portugalczków w XVII wieku. Położenie nad zatoką uczyniło z niego jeden z najistotniejszych centrów handlu, głównie transportu niewolników do Brazylii i na Kubę.

²² Królestwo Suazi (*Swazilandia*) – jedno z najmniejszych państw kontynentu afrykańskiego, położone w jego południowo-wschodniej części, graniczące z Mozambikiem i Republiką Południowej Afryki.

²³ *Quilombo* – osada zbiegłych niewolników, zakładana w miejscach odizolowanych, takich jak góry czy gęste lasy. Najślynniejszym było Quilombo dos Palmares znajdujące się na terenie dzisiejszego stanu Alagoas w północno-wschodniej Brazylii. Przetrwało ponad wiek (stolicę zniszczono dopiero w 1694 roku), stając się symbolem oporu wobec niewolnictwa. Jego największym przywódcą był Zumbi (1655-1695), który zginął w wyniku zdrady niemalże dwa lata po zniszczeniu Quilombo, przeciwstawiając się dwudziestoosobowemu oddziałowi.

Poza tym, ta teoria – narodzin capoeira w *quilombos* – stała się popularna dopiero pod koniec lat siedemdziesiątych, aby zaistnieć wyraźniej w latach osiemdziesiątych wraz z ruchem dążącym do wzrostu znaczenia „murzyńskości” i oficjalnym uznaniem Zumbiego jako brazylijskiego bohatera.

Najbliższym teorii początków capoeira w *quilombos* było w latach sześćdziesiątych przekonanie, że nazwa „capoeira” ma związek z faktem, iż zbiegli niewolnicy, przeczuwając zbliżającego się *capitão-do-mato*²⁴, poszukiwali *capoeira* – lasu o małym stopniu zadrzewienia, który rośnie w miejscu wcześniej wypalonego. To właśnie tam, mając więcej miejsca aby wyprowadzić ciosy, niewolnik-capoeirista stawiać miał czoła *capitão-do-mato*.

Teoria ta nie uwzględniała tego, że *capitão-do-mato* poruszał się na wierzchołku, uzbrojony w strzelbę i pistolet, jak widzimy na innym rysunku Rugendasa – *Capitão-do-mato* – podczas gdy zbiegły niewolnik posiadał co najwyżej nóż. (...)

KORZENIE: NOWA PROPOZYCJA

Mamy do czynienia z opisami oraz obrazami Rugendasa czy rysunkami Debreta²⁵ z lat dwudziestych i trzydziestych XIX wieku: ślepcę grającego na berimbau, *Murzyńskich Akrobatów* skaczących salta i fikających koziołki na czele konduktu pogrzebowego, a w innych źródłach, świeższych, takich jak Muniz Sodré²⁶: „Hausańcy²⁷ byli wielkimi wojownikami używającymi stóp”; (...)

Co więcej, mamy akwarelę Anglika Augustusa Earle’a²⁸ z 1822 roku, *Walczących Murzynów*, na której jeden wyprowadza kopnięcie podeszwą stopy – *benção* lub *chapa-de-frente*, cios podstawowy również dziś – w kierunku drugiego,

²⁴ *Capitão-do-mato* – określenie, które w czasach niewolnictwa odnosiło się do mieszkańców miast lub prowincji w głębi kraju, którzy ścigali i łapali zbiegłych niewolników w celu otrzymania nagrody z rąk ich właścicieli.

²⁵ Jean-Baptiste Debret (1768-1848) – francuski malarz i rysownik, który wziął udział w wyprawie Francuskiej Misji Artystycznej (1816) i pozostał w Brazylii do 1831 roku, co zaowocowało zbiorem 153 obrazów wydanych między 1834-1839 w Paryżu jako *Voyage Pittoresque et Historique au Brésil*, dokumentującym różne aspekty przyrody i społeczeństwa brazylijskiego na początku XIX wieku.

²⁶ Muniz Sodré de Araújo Cabral (ur. 1942) – dziennikarz, socjolog i wykładowca na Uniwersytecie Federalnym w Rio de Janeiro. Promotor pracy doktorskiej Nestora.

²⁷ Hausańcy – lud zachodnioafrykański wyznający islam.

²⁸ Augustus Earle (1793-1838) – angielski malarz i rysownik, specjalizujący się w pejzażach i scenach rodzajowych. W latach dwudziestych XIX wieku odwiedził dwukrotnie Brazylię, portretując zwyczaj Murzynów i oblicze niewolnictwa.

podczas gdy w głębi żołnierz Gwardii Cesarskiej, ze swym karabinem i wąsami w stylu Piotra I, wspina się na mur z czytelnym zamiarem zdyscyplinowania chuliganów.

Informacje te ukazują, że akrobacje, kopnięcia i berimbau, elementy nieobecne w capoeira opisanej przez Rugendasa w 1824 roku – capoeira bazującej na „zderzeniach głową podobnych do walk kozłów” – istniały w Brazylii, w kręgach Afrykanów i ich potomków, już na początku XIX wieku, lecz niektóre z nich oddzieliły się od capoeira. Niemalże 150 lat później, w 1964 (roku publikacji książki Pastinha), były one już przyswojone przez capoeira z Bahia.

Naszym zdaniem, te ruchy i cechy, podobnie jak praktyczna „filozofia” życiowa, która z roda de capoeira przeniosła się do codziennej egzystencji – *malícia* – zostały zespolone w Bahia między rokiem 1820 (opisy oraz rysunki Rugendasa i Debreta) a 1900. W 1920 istniało już pokolenie „chuliganów” i awanturników, opisane przez mestre Noronha, które grało już w roda z elementami podobnymi do dzisiejszej. Mestre Pastinha i mestre Bimba uprawiali już capoeira (Pastinha mając 31 lat, Bimba mając lat 20).

Zespolenie to miało miejsce w Bahia.

Linie capoeira z Recife i z Rio de Janeiro, dwóch innych centrów, w których również praktykowana była capoeira, przetrwały wyłącznie jako formy walki, aby zostać rozproszonymi przez prześladowania policyjne u progu XX wieku. Pernambukańska capoeira pozostawiła dla potomnych „pochód” (*passo*) w rytmie *frevo*. Capoeira z Rio de Janeiro pozostawia nam postać łotra, *malandro*...

Fragmenty pracy doktorskiej Nestora Capoeira „Capoeira: Jogo Corporal e Comunicultura. A capoeira como fenômeno civilizatório com real aptidão comunicativa e transcultural”, dostępnej na oficjalnej stronie autora: www.nestorcapoeira.net, zostały przetłumaczone i upowszechnione przez serwis www.unicar.krakow.pl za zgodą autora. Opracowanie i tłumaczenie: Sariguê (godder@wp.pl).

© Copyright for the Polish translation by Sariguê, 2008